

Alojz Ivanišević

JUŽNOSLAVENSKE POLITIČKE ELITE U POSLJEDNIM DESETLJEĆIMA HABSBURŠKE MONARHIJE IZMEĐU LOJALNOSTI I OTPADNIŠTVA

1. „Prekasno je, Vaše Veličanstvo!“

Legendarna izreka vjerojatno najpoznatijeg i najutjecajnijeg slovenskog političara Habsburške monarhije, Antona Korošca: „Prekasno je, Vaše Veličanstvo! Sudbina je već odlučila“ („Majestät, es ist zu spät! Das Schicksal hat entschieden“), koja je navodno „pala“ u njegovoj posljednjoj audijenciji kod cara i kralja Karla 11. listopada 1918., nakon što ga je on, prema riječima samog Korošca, „sa suzama u očima“ preklinjao da „Slovenci ostanu u Austriji“¹, označila je početak oprostaja južnoslavenskih političkih elita Cislajtanijske od Dvojne monarhije. Ovaj važni detalj iz spomenute Korošćeve audijencije bio je javnosti nepoznat sve do 31. svibnja 1937. godine, kad ga je ljubljanski tjednik *Ponedjeljski Slovenec* objavio u svom uvodnom članku. Zašto se međutim spomenuta epizoda u Korošćevom izvješću članovima Južnoslavenskog kluba, koje je protokolirao Vladimir Ravnihar, ne spominje, ostaje tajna. Ako je istina što Korošec tvrdi, onda je on caru Karlu samo rekao ono što je njegov stranački kolega, poslanik kršćansko-socijalnog Slovenskog seljačkog saveza (*Slovenska kmečka sveza*, SKZ), Ivan Benkovič izrekao dan ranije u svom posljednjem govoru u Carevinskom vijeću, koji je ujedno bio i posljednji govor nekog južnoslavenskog poslanika u „staroautrijskom“ parlamentu.

Benkovičev posljednji govor bio je radikalni obračun sa zajedničkom, već propalom državom i ujedno neka vrsta oprostajnog ili istupnog govora – u ime svih južnoslavenskih zastupnika i potpuno u skladu s Korošćevim idejama i namjerama.

¹ Usp. Walter Lukan, *Die Habsburgermonarchie und die Slowenen im Ersten Weltkrieg*. Aus dem „schwarzgelben Völkerkäfig“ in die „goldene Freiheit“ (Wien 1917), 186-188. Vidi također: Feliks J. Bister, „Majestät, es ist zu spät...“ Anton Korošec und die slovenische Politik im Wiener Reichsrat bis 1918, Wien – Köln - Weimar 1995, 311-312. Prema Bisteru održana je spomenuta audijencija tadašnjeg čelnika Južnoslavenskog kluba u austrijskom Carevinskom vijeću, „Narodnog sveta“ u Ljubljani, te Sveslovenske narodne stranke (VLS) kod cara i kralja Karla I./IV. 12. listopada 1918. godine.

U svom spomenutom povijesnom govoru rekao je Benkovič između ostalog i slijedeće: „Na svjetskoj pozornici odvijaju se vrlo značajni događaji, pa je stoga razumljivo da je naša unutarnjopolitička mizerija donekle potisnuta u pozadinu. Naša pozornost odvraća se od svakodnevnih poteškoća i od borbe za kruh svakdašnji, ali mi nismo zaboravili sramotna djela protiv južnoslavenskog naroda^{2*} posljednjih godina rata, čitavu skal, od najvećih zločina – ubojstva i pljačke - do manjih i većih maltetraža i podbadanja. Mi možemo sve to oprostiti, ali ne i zaboraviti [...] Nema više sumnje: naš narod je odlučio i ta odluka glasi: Prekidamo sve veze sa propalim austrijskim godpodarstvom (*Odobranje*) i (zauvijek) odlazimo iz crno-žutog kaveza u slobodu zlatnu! Mi kao slobodan narod Južnih Slavena slobodno smo odlučili o tome kakve zakone ćemo donijeti i želimo također slobodno odlučivati o tome, hoćemo li uspostaviti odnose s drugim slobodnim narodima i kavi će ti odnosi biti. (*Pljesak*). Istina je, koju treba ponavljati svaki dan, da je sve što se danas nudi Južnim Slavenima potpuno uzaludno. Bilo je vremena, kad bismo mi, da nam se ponudilo list papira na kojem bi mi potpisali našu autonomiju, to i učinili, ali ta vremena, gospodo moja, davno su prošla. Ja ovdje samo izražavam ono uvjerenje koje se u našem troimenom jugoslavenskom narodu^{3*} učvrstilo: Prekasno je!“⁴

Ovaj radikalni zaokret parlamantarnog zastupništva Južnih Slavena iz austrijskog dijela Habsburške monarije (Cislajtarije) - od dinastijske lojalnosti prema demonstrativnom otpadništvu - uzrokovali su bez sumnje u prvom redu događaji „na svjetskoj pozornici“ koje Benkovič u svom govoru spominje.

² U njemačkom originalu „*südslawisches Volk*“!

³ U njemačkom originalu „*jugoslawisches Volk*“!

⁴ Usp. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1918, IV. Band, XXII. Session, 90. Sitzung, 10. Oktober 1918, Wien 1918. Govor dr.-a Benkoviča, str. 4566-4572, na ovu temu str. 4566. Tekst njemačkog originala: „*Auf der Weltbühne spielen sich Ereignisse von welthistorischer Bedeutung ab und es ist verständlich, daß unsere innerpolitische Misere einigermaßen in den Hintergrund gerückt wurde. Unsere Blicke sind von den Mühsalen des Tages und von der Plage um das tägliche Brot abgewendet. Aber wir haben nicht die Schandtaten vergessen, welche an dem südslawischen Volk während der letzten Kriegsjahre verübt wurden, die ganze Skala von den größten Verbrechen, Mord und Raub bis zu den kleinen und großen Schikanen und Nadelstichen. Wir können wohl verzeihen, aber nicht vergessen, [...] Es ist kein Zweifel mehr, unser Volk hat sich entschlossen und dieser Entschluss lautet: Los von der verlotterten österreichischen Wirtschaft (Zustimmung) und heraus aus dem schwarz-gelben Völkerkäfig in die goldene Freiheit! Wir wollen als freies Volk der Jugoslawen uns frei entschliessen, welche Satzungen wir uns geben wollen, und wir wollen uns frei entschliessen, ob und welche Beziehungen wir zu anderen freien Völkern anknüpfen wollen. (Beifall). Es ist die Wahrheit, welche man jeden Tag wiederholen muss, dass alle Anerbieten, welche heute an die Südslawen gemacht werden, vollkommen nutzlos sind. Es gab Zeiten, wo wir, wenn man uns ein weisses Blatt gegeben hätte, wir sollen auf dasselbe unsere Autonomie schreiben, das getan hätten. Aber meine Herren, diese Zeiten sind vorbei. Ich gebe der Überzeugung Ausdruck, welche in unserem ganzen dreieinigem jugoslawischen Volk sich befestigt: Es ist zu spät!“*

2. Posljednja ponuda

Posljednju ponudu zadnjeg vladara Dvojne monarhije u smislu federalnog preuređenja (samo) Cislajtanije ju obliku manifesta „Mojim vjernim austrijskim narodima“ („*An meine getreuen österreichischen Völker*“), izdanog 16. listopada 1918.,⁵ Benkovič i drugovi iz Južnoslavenskog kluba^{6*} odlučno su odbacili još prije nego je manifest bio objavljen, i to ne samo iz razloga koji je Benkovič naveo – u datom momentu „trojedinom jugoslavenskom narodu“ nikakva austrijska ponuda nije bila prihvatljiva, jer se on, kako reče Benkovič, definitivno odlučio za „slobodu zlatnu u vlastitoj državi“ -, nego već i zbog toga što bi prema planu federalnog preuređenja (samo) Cislajtanije iz carskog manifesta dualistički karakter Habsburške monarhije, kojem su se južnoslavenske političke elite kako u Cislajtaniji tako i u Translajtaniji još prije zaključenja Austro-ugarske nagodbe 1867. većinom odlučno usprotivile i protiv njene provedbe desetljećima borile, bio ostao netaknut.

3. Narodna vijeća i rezolucije

Slovenski *Narodni Svet*, koji je utemeljen u Ljubljani 17. kolovoza 1918., dan prije carevog rođendana, a sastojao se od 50 predstavnika svih relevantnih slovenskih političkih stranaka, s Antonom Korošcem na čelu, pripremio je na neki način teren za radikalni korak Benkoviča i drugova iz Južnoslavenskog kluba u bečkom Carevinskom vijeću, s tim da je Južnoslavenski klub prije osnivanja *Narodnog Sveta* preporučio sastanak predstavnika svih slovenskih stranaka i tako de facto postao njenim demijurgom. U službenom izvješću o osnutku *Narodnog Sveta* karakterizira se taj čin kao priprema za „povijesni trenutak sjedinjenja troimennog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba u samostalnu, veliku državu Jugoslaviju“.⁷

Iako je u Zagrebu već početkom ožujka 1918. godine održan sastanak hrvatskih, slovenskih i srpskih političara iz obaju dijelova monarhije, na kojem je donesena takozvana *Zagrebačka rezolucija* u kojoj se zahtjeva osnivanje „samostalne, demokratske države

⁵ Usp. Die Extra-Ausgabe der Wiener Zeitung vom 17.10.1918; Lukan, Die Habsburgermonarchie, 215-216; hrvatski prijevod: „*Manifest cara i kralja Karla. Mojim vjernim austrijskim narodima. Vojna zapovijed cara i kralja*, Schönbrunn, 17. oktobra 1918. u: Ferdo Šišić (Ed.), Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919, Zagreb 1920, 176-177. O općoj ocjeni carskog i kraljevskog manifesta vidi: Helmut Rumpler, Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Ein letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreichs, Wien 1966.

⁶ Službeni njemački naziv glasio je „Südslawischer Klub“

⁷ Usp. Šišić, Dokumenti, 158-160.

Slovenaca, Hrvata i Srba", bez spominjanja okvira Habsburške monarhije⁸, etablirao se u ugarskom dijelu monarhije novi duh vremena, povezan s odgovarajućom političkom korektnošću, kasnije nego u njenom austrijskom dijelu, konkretnije u rezoluciji Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba od 19. listopada 1918.⁹ Narodno vijeće SHS konstituiralo se u Zagrebu između 6 i 8. listopada 1918., za predsjednika kojeg je izabran poznati, ovdje već više puta spominjani slovenski politički multifunkcionar Anton Korošec, u odnutnosti *nota bene*. Već samim tim činom ignorirale su hrvatske i srpske političke elite svjesno i demonstrativno - u skladu s novim duhom vremena - *de jure* još postojeće dualističko uređenje i kosmetičke korekture istog, ponuđene u carskom manifestu. Za Koroščeve zamjenike bili su izabrani predsjednik *Starčvićeve stranke prava*, dr. Ante Pavelić, „Stariji“ (1869.-1938.), „samo“ imenjaka kasnijeg ustaškog vođe i poglavnika NDH (1889.-1959.) i šef *Srpske samostalne stranke*, Svetozar Pribičević.¹⁰

Deset dana nakon objavljivanja rezolucije Narodnog vijeća, 29. listopada 1918., proklamirana je na povijesnoj sjednici Hrvatskog Sabora *Samostalna država Slovenaca, Hrvata i Srba*, a predsjedništvo Narodnog vijeća, s Korošcem na čelu i s dvojicom podpredsjednika, Pavelićem i Pribičevićem, proglašeno vrhovnim organom vlasti „u svim jugoslavenskim zemljama zastupljenim u Narodnom vijeću“. ¹¹ *Kraljevska hrvatsko-dalmatinsko-slavonska zemaljska vlada*, koja je pod tim imenom postojala od 1869. godine, stavila se sa svojim odjelnim predstojnicima¹² u službu Narodnog vijeća. Ban Antun pl. Mihalovich kao šef zemaljske vlade, koji je tu dužnost obnašao od 29. lipnja 1917., bio je potvrđen u svojoj funkciji.

13

Mladi njemački povjesničar Heiner Grunert u jednom svojem članku oštroumno i precizno analizira nesigurno opće stanje u novoj državnoj tvorevini, iznenada stvorenoj na jugu Dvojne monarhije u raspadu: „Bilo je potpuno nejasno kakva će biti struktura vlasti [nove] države, gdje i kakve će biti njene [stvarne] granice, koji susjedi i koje [velike] sile će je priznati i koja vojska će jamčiti njenu sigurnost. Na području istočno od Mure, u južnoj Koruškoj, u Štajerskoj, u Gorici, Istri i Dalmaciji, u Bačkoj i Banatu zaposjedale su od jeseni 1918. različite

⁸ Ibid., 79-80, Vidi također: Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991) Hrvatski pogled*, Zagreb 1998, 48.

⁹ Usp. Šišić, *Dokumenti*, 179-180.

¹⁰ Usp. Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb 1989, 11-12

¹¹ Usp. Šišić, *Dokumenti*, 189-212

¹² U toj vladi nije postojao rang ministara, čime se sa ugarske strane jasno poricala hrvatska državnost.

¹³ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, Zagreb 2008, 15-16.

vojne jedinice zaredom donedavne habsburške teritorije i pokušavale ostvariti različite projekte i državne ideje koje su većinom preživjele samo nekoliko tjedana.“¹⁴

4. Retrospektivni pogled na nedavnu prošlost: Bezuvjetna lojalnost dinastiji?

Vratimo se međutim predstavnicima južnih Slavena u bečkom Carevinskom vijeću i njihovoj metamorfozi od skoro neograničene lojalnosti habsburškoj dinastiji do definitivnog obračuna s „crno-žutom tamnicom naroda“.

O manje ili više neograničenoj i bezuvjetnoj odanosti većine južnoslavenskih političara Cislaitanije dinastiji i multinacionalnoj monarhiji može u svakom slučaju biti govora još na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Osobito pogodna za demonstrativne iskaze lojalnosti bila je 50. obljetnica stupanja na prijestolje cara i kralja Franje Josipa 1898. godine. U listopadu te jubilarne godine održan je na Trstatu pokraj Rijeke sastanak hrvatskih i slovenskih političara, na kojem su sudionici istog jasno izrazili svoju odanost „austrijskoj državnoj ideji“. Inspiriran bez sumnje tim, napisao je Anton Korošec u studenom 1898. na tu temu jedan uvodni članak za katoličko-konzervativni tjednik *Slovenski gospodar*¹⁵ u kojem je između ostalog riječ i o „zajedničkom krovu [...] pod kojim se svi natječemo u zahvalnosti prema zajedničkom vladaru“. Načelo „stroge ravnopravnosti i jednakog značenja svih naroda“ smatra je Korošec dušom „jedino ispravne“ austrijske državne ideje, „otkako smo se odvojili od njemačkih država“. Samo to može „sigurno spasiti austrijsku državu“, piše Korošec, oslanjajući se pri tom očito na ideje Františka Palackog, kojeg izričito ne spominje. Ako se pak austrijska država ne bi držala načela „stroge ravnopravnosti, onda joj nema pomoći i onda niti neće biti potrebe da joj se pomogne“. Budući da „samo Slavenima leži na srcu opstanak Austrije i njena veličanstvena budućnost, mogu samo oni spasiti istu.“¹⁶ Misli izrečene u citirano Koroščevom

¹⁴ Heiner Grunert, Habsburgs Südslawen in den letzten Kriegsjahren 1917/1918. Renovabis. Das Osteuropa-Hilfswerk der Katholischen Kirche in Deutschland, online 04.06.2018 https://www.academia.edu/39197091/Habsburgs_S%C3%BCdslawen_in_den_letzten_Kriegsjahren_1917_1918. Pristup ostvaren 10.07.2022. Tekst njemačkog originala: „Vollkommen unkar war jedoch, wie die Verwaltungsstruktur des Staates aussehen sollte, wo seine Grenzen liegen, welche Nachbarn und Mächte sie anerkannten und welches Militär sie sichern würden. Im Gebiet östlich der Mur, in Südkärnten und der Steiermark, in Görz, Istrien, Dalmatien, in der Batschka und im Banat besetzten ab Herbst 1918 verschiedene Einheiten reihenweise ehemals habsburgische Territorien. Sie versuchten ganz unterschiedliche Projekte und Staatsideen durchzusetzen, die meist nur wenige Wochen überlebten.“ Na tu temu vidi također: Marie-Janine Calic, A History of Yugoslavia, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana 2019, 65-66 i Goldstein, Hrvatska, 10-15.

¹⁵ Autor članka bio je od polovice 1898. i glavni urednik lista.

¹⁶ Usp. Bister, Majestät, 34. Bister citira (u njemačkom prijevodu) uvodni članak „Avstrijska državna ideja“ iz *Slovenskog gospodara* od 17. studenog 1898, str. 2.

članku mogu se bez sumnje smatrati reprezentativnima za tadašnje slovenske i ostale južnoslavenske političke i crkvene elite austrijskog dijela Dvojne monarhije. Isto je *mutatis mutandis* vrijedilo i za Hrvatsku i Slavoniju – u ugarskom dijelu monarhije – , gdje ni najradikalniji pravaši, poznati po svojoj oštroj kritici Habsburgovaca u prošlosti, nisu doveli u pitanje legitimost njihovih vladara kao hrvatskih kraljeva, niti okvir monarhije u kojem bi se mogla ostvariti hrvatska državna ideja, a o visokim predstavnicima Katoličke crkve da se i ne govori. U izražavanju odanosti caru i kralju i vjernosti monarhiji političarima i predstavnicima crkve pridružili su se čak i sportaši , sportski djelatnici i novinari. Tako je npr. uredništvo jednog od prvih hrvatskih sportskih novina *Sport, odnosno Šport*¹⁷ proglasilo „svog kralja“ najvišim promicateljem i zaštitnikom hrvatskog sporta. „Narodi naše monarhije, bez razlike jezika i vjere, slave 2. prosinca riedku slavu: pedesetgodišnjicu sretnog vladanja obljubljenog, vitežkog svog vladara cara i kalja F r a n j e J o s i p a I. Svi slojevi pučanstva natječu se, da dadu izraza svojoj ljubavi i homagijalnoj vjernosti naprama osobi premiljenog vladara. I športsmani [sic!] nisu zaostali, oni su već tekom jubilarne ove godine kod raznih zgoda davali izraza svojim podaničkim čuvstvima naprama vladaru, pod kojim vladanjem se je šport u raznim oblicima razvio do nedogledne visine.“ - piše između ostalog u uvodnom članku spomenutog lista od 1. prosinca 1898., u predvečerje velikog jubileja.

Nakon hvalospjeva „najuzvišenijem prijatelju sporta“ i cijeloj njegovoj „carskoj i kraljevskoj kući“ zagovara neimenovani autor citiranog članka, najvjerojatnije glavni urednik lista, Julio Kugler, (inter)nacionalizaciju sporta - (i) u okviru multinacionalne Dvojne monarhije: „Veli se doduše, da je šport internacionalan, ali to ne prieči, da je šport upravo pozvan, da širi i njeguje narodna čuvstva. Ta i umjetnost je medjunarodna, ali zato ipak vidimo, da je umjetnost najizdašnije poticalo patriotizmu [sic!]. Tako i šport, akoprem medjunarodan, služi domoljublju i narodnom razvitku. Športom se diže ponos naroda. Šport daje povoda za upriličenje raznih natjecanja, na kojima se sastaju prvaci svih naroda, da pokažu svoju spretnost, a kako narod slavi pobjeditelja, ako je isti iz njegove sredine proiztekao. Ta već je u starodrevnoj zemlji klasične kulture u Grčkoj bilo ovakvih natjecanja. U Olimpiji sastajali su se

¹⁷ Časopis je izlazio od 1. studenoga 1894. do kraja 1898. godine, s tim da je od svog osnutka do kraja 1895. godine izlazio pod nazivom „Sport“, da bi se u siječnju 1896. – pod glavnim uredništvom Franje Bučara - preimenovao u „Šport“, a 1. srpnja 1897. opet vratio početni naziv „Sport“. Više o tome: Alojz Ivanišević, Počeci hrvatskog sporta u Habsburškoj monarhiji. *Humanističke studije* (Podgorica) 9/2021., str. 36-69, o ovom predmetu str. 42.

svake četvrte godine prvaci u vožnji i trčanju svih grčkih gradova, a pobjeditelj prodičio je ne samo sebe, nego i grad, kojemu je pripadao. Olimpijske igre to su današnje naše utrke.“¹⁸

Nekoliko tjedana ranije istakno je isti sportski list također „vjernost i ljubav [...] hrvatskih sportsmena [sic!] svom kralju“, te osobito svojoj pokojnoj „miloj i blagoj vladarici [...] kraljici Jelisavi“, koja je 10. rujna 1898. u Ženevi postala žrtvom atentata. U kratkoj *In memoriam* „uzvišenoj pokojnici“, otisnutoj na naslovnoj stranici lista, naglašava se „vjernost i ljubav prama [sic!] kralju i domu“ kao „prva i najuzvišenija lozinka [...] hrvatskih sportsmena“ [sic!].¹⁹

I 1908. godine, kada je Austro-Ugarska anektirala Bosnu i Hercegovinu, ostala je većina slovenskih i hrvatskih političara kako u Cislajtaciji tako i u Translajtaciji, unatoč svim kritikama na konkretnu politiku vrha monarhije prema Bosni i Hercegovini i slavenskom jugu uopće, pri svojoj načelnoj lojalnosti prema dinastiji i svom „širem (monarhijskom) domoljublju“, s tim da su ove bile usko povezane sa slovenskom odnosno hrvatskom i južnoslavenskom nacionalnom svješću koja je sve više jačala.

Tako su Slovenski klub u Bečkom parlamentu kao i redakcija ljubljanskog kršćansko-socijalnog odnosno klerikalnog lista *Slovenec* pozdravili aneksiju, kako se može čitati u uvodnom članku lista od 7. listopada 1908.:

„Aneksija Bosne zaista nas je obradovala [...] Pripojenjem Bosne ojačao je u svakom slučaju slavenski element naše monarhije, a zadaća naših parlamantaraca je sad da se to pitanje riješi u našu korist.“²⁰ Nedugo nakon aneksije, 25. studenoga 1908., konstituirao se u Carevinskom vijeću [južnoslavenski] *Narodni savez (Nationalverband)*, u koji se učlanilo svih 37 južnoslavenskih zastupnika - Slovenaca, Hrvata i Srba.²¹ Ova demonstracija južnoslavenskog jedinstva u „Visokom domu“ može se protumačiti i kao rezultat spomenutog općeg oduševljenja aneksijom Bosne i Hercegovine i s njom povezane nade u skoro trijalističko preuređenje monarhije.

¹⁸ Usp. „Živio kralj“. *Sport. Glasilo za sve sportske struke. Urednik: Julio pl.Kugler, Zagreb*, 1. 12. 1898, str. 1-2, citirani tekst str. 1. Autor članka ovje očito povlači paralelu između „starodnevne Grčke“ kao konglomerata različitih plemena i „gradova“, t.j. polisa i Habsburške monarhije, multinacionalost koje prema njegovom mišljenju mora (također) doći do izražaja i u sportu.

¹⁹ Usp. „In memoriam Kraljica Jelisava“. *Sport*, 15. 9.1898, str. 1.

²⁰ Usp. uvodni članak „Habsburška Bosna“, *Slovenec*, 7.10.1908. Citirano prema: Bister, Majestät, 82. I Kranjski zemaljski sabor u Ljubljani pozdravio je u siječnju 1909. aneksiju Bosne i Hercegovine – kao „prvi korak prema sjedinjenju svih Južnih Slavena monarhije [...] pod žezlom Habsburgovaca.“ Usp. Lukan, Die Habsburgermonarchie, 24.

²¹ Usp. Bister, Majestät, 85.

I u Hrvatskom saboru u Zagrebu zahtijevali su zastupnici svih hrvatskih stranaka - pozivajući se na hrvatsko državno pravo – sjedinjenje dviju formalno osmanskih provincija s Trojedinom kraljevinom, iako je svima bilo jasno da je to u praksi bilo neostvarivo, poglavito zbog snažnog otpora mađarskih, kako vladajućih tako i oporbenih krugova.²²

Aneksija Bosne i Hercegovine i opće oduševljenje istom poklopilo se slučajno sa 60. obljetnicom stupanja na prijestolje cara i kralja Franje Josipa. Svečanosti povodom tog jubileja održane su 2. prosinca 1908., uz već uobičajene iskaze odanosti dinastiji i monarhiji od strane svih njenih podanika, pa tako i predstavnika Južnih Slavena, razumije se.

5. Lojalnost dinastiji i kritika vlade

Lojalnost južnoslavenskih političkih i intelektualnih elita Cislajtanijske dinastiji ispreplitala se nakon aneksije Bosne i Hercegovine sve više s oštrom kritikom nacionalne politike vlade (službeno „ministarstva“) Richarda Bienertsa, koja je trajala od 15. studenoga 1908 bis 28. lipnja 1911, kao i svih predhodnih vlada od Austro-ugarske nagodbe. Time je ujedno i „okvir monarhije“, do tada opće odobran, bio vidno relativiran, ili pak stavljen u pitanje. Kritike pošteđena bila je jedino nedodirljiva osoba „Njegovog Veličanstva“ – cara i kralja, što je, ne samo tada, bio izraz uobičajene i neophodne političke korektnosti. To se može isčitati i iz slijedećeg ulomka iz jednog članka, objavljenog u *Slovencu* u prosincu 1908. godine: „Jubilej Vladara je bez iznimke i jubilej preporoda svih austrijskih naroda. On je ostvaren najvećim dijelom bez, ili čak protiv volje i namjere pojedinih vlada. Vladar međutim ne snosi krivnju za to što državnici, i u pogledu renesanse nacionalnosti, ne razumiju duh vremena [...]“²³

U veljači 1909. godine utemeljen je u Bečkom Carevinskom vijeću na inicijativu Ivana Šusteršića tzv. Slavenska zajednica (*Slawische Union*), u koju se učlanilo 125 zastupnika – Čeha, Slovenaca, Hrvata, Srba i Ukrajinaca -, čime je ta zajednica, koja nije imala rang kluba, postala najvećim političkim blokom u (sve)austrijskom parlamantu.²⁴

²² Više o tome: Ferdo Šišić, *Okupacija i aneksija Bosne i Hercegovine*, Zagreb 1938, 62-99; Mirjana Gross, *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1914. Historijski zbornik (Zagreb) 1966-1967*, str. 9-68, o ovom predmetu str. 19-20; Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda*, Zagreb 1968, 239-251.

²³ Usp. *Slovenec*, 1.12.1908. Citirano prema njemačkom prijevodu sa slovenskog - Bister, Majestät, 87.

²⁴ Usp. Andrej Rahten, *Politika zastupnika Slovenskog kluba u Carevinskom vijeću 1908.- 1911.*, u: *Radovi Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zavod za Hrvatsku povijest 30 (1977)* str. 184-197, o ovoj temi str. 186. Vidi također: Lukan, *Die Habsburgermonarchie*, 15.

„Glavno načelo ujedinjene slavenske fronte“ bilo je, kako piše Feliks Bister, „slobodno odlučivanje pojedinih klubova u pitanjima gospodarstva“, citirajući pri tom dnevnik istarskog zastupnika Matka Laginje, u kojem ovaj političar piše da je bilo teško održati ovo (prividno) zajedništvo „jer su Slaveni sa sjevera monarhije po nekim pitanjima udaljeni od onih sa juga kao nebo od zemlje. Laginja apostrofira stoga“, piše dalje Bister, „što više tu ‚jednotu‘²⁵ kao kao slavensku ‚mnohotu‘²⁶, ne dovodeći pri tom u pitanje postojeći parlamentarni konsenzus.“²⁷

Ta „mnohota“ - očito eufemizam za nepremostive razlike i kontroverze unutar Slavenske zajednice - , rezultirala je istupom *Saveza Južnih Slavena (Verband der Südslawen)* iz tog kratkovjekog austroslavenskog parlamentarnog bloka već u srpnju iste (1909.) godine.

6. Evolucija

Značajnu cezuru na putu južnoslavenskih političkih elita Cislajtanijske od potpune lojalnosti do otpadništva predstavljale su godine 1911 i 1912, pri čemu je stupanj otpadništva u pravilu korespondirao sa snagom i postojanošću hrvatsko-slovenskog zajedništva.

U srpnju 1911, nakog otvaranja XXI. sesije novoizabranog i konstituiranog zastupničkog doma Carevinskog vijeća, osnovan je Hrvatsko-slovenski klub, koji su sačinjavala 29 poslanika. Za predsjednika novog kluba izabran je čelnik dotadašnjeg Slovenskog kluba i *Vseslovenske ljudske stranke, VLS*, od 1905. do 1909. *Slovenska ljudska stranka, SLS*, Ivan Šusteršič,²⁸ a za njegova tri zamjenika Anton Korošec iz iste stranke, Antun Dulibić iz dalmatinske Hrvatske stranke, te Vjekoslav Spinčić iz istarske i primorske Hrvatsko-slovenske stranke. Slovenski liberali ostali nisu pristupili niti ranije utemeljenom Slovenskom, niti Hrvatsko-slovenskom klubu. Članovi novog kluba zagovarali su trijalizam kao jedinu prihvatljivu alternativu omraženom dualističkom sustavu i apostrofirali povijesno hrvatsko državno pravo kao ideološku podlogu i legitimaciju trijalizma.²⁹ Već spomenuti zastupnik Matko Laginja iz istarske Čiste stranke prava nije pristupio novom klubu, iako je bio vatreni zagovaratelj trijalizma. Stoga se on u svom govoru u Carevinskom vijeću 13. prosinca 1911. prema

²⁵ Laginja ovdje očito koristi originalni češki izraz!

²⁶ Vidi bilješku 23!

²⁷ Usp. Lukan, *Die Habsburgermonarchie*, 24-25 i Bister, *Majestät*, 95.

²⁸ Od 1912. do 1918. godine bio je Šusteršič zemaljski poglavar Kranjske, s tim da je čitavo vrijeme zadržao svoje poslaničko mjesto u Carevinskom vijeću. U ožujku 1917. preuzeo je Korošec vodstvo kluba.

²⁹ Usp. Bister, *Majestät*, 120-123.

očekivanju založio za ujedinjenje južnoslavenskih zemalja u jednu federalnu jedinicu u okviru monarhije: „Naša država, naša monarhija kao i svi oni koji su pozvani da odlučuju o sudbini ove zemlje imali su dugo vremena da razmisle o tome kako bi se ove [južnoslavenske] pokrajine [...] mogle ujediniti u jednu jedinicu u okvirima naše monarhije, za što po mom uvjerenju postoji povijesna formula [sic!]. Nach meiner Überzeugung besteht ja auch dafür die historische Formel. Ja osobno tu formulu nazivam rekonstrukcijom ili restitucijom Hrvatskog kraljevstva. Netko drugi će tu tvorevinu nazvati 'Slovenijom', 'Ilirijom' ili 'Srbohrvatskom', a meni je ime svejedno. Ja govorim o bitni stvari i kažem: Ako monarhija ozbiljno misli pokazati se snažnom prema istoku i jugozapadu i na istok nositi zdravu, pravednu i kršćansku kulturu, onda ona to može ostvariti samo preko naroda koji se zove hrvatskim (*Snažno odobravanje i pljesak*).“³⁰

Teško je povjerovati da bi „čistom“ pravašu Laginji ime jedne južnoslavenske „jedinice“ u okvirima Habsburške monarhije u praksi bilo svejedno, tim više što on u istom dahu apostrofira „narod koji se zove hrvatskim“ kao odlučujući faktor pri stvaranju te zamišljene i poželjne države. Njegov upravo citirani govor samo je jedan od dokaza za šarolikost pravaške ideologije i protuslovlja u okviru iste uoči Prvog svjetskog rata.

Dotadašnji vrhunac slovensko-hrvatske suradnje i sloge predstavljala je tzv. Ljubljanska rezolucija, donešena 20. listopada 1912. na „Prvom hrvatsko-slovenskom saboru“ u glavnom gradu Kranjske. Rezoluciju su potpisali šefovi hrvatske Svepravaške organizacije, Mile Starčević i Sveslovenske narodne stranke, Ivan Šusteršič.³¹

U rezoluciji se između ostalog kaže da „mi Hrvati i Slovenci činimo jednu narodnu zajednicu.“ Stoga, nastavljaju potpisnici rezolucije, „želimo mi, pripadnici Stranke prava i Sveslovenske narodne stranke, u duhu i na liniji programa Stranke prava surađivati i zalagati se za jedinstvo, prava i slobodan razvitak hrvatsko-slovenskog naroda u okvirima Habsburške monarhije. Mi smo svjesni toga da su hrvatsko-slovenske zemlje od odlučujućeg značenja za

³⁰ Usp. Stenograph. Protokolle, Abgeordnetenhaus, XXI. Session, 24. Sitzung, 13. Dezember 1911, Wien 1911, 2164-2171, o ovom predmetu 2168. Tekst njemačkog originala: „*Unser Staat, unsere Monarchie und diejenigen, die die Geschicke dieses Landes zu verwalten berufen sind, hätten lange schon Zeit gehabt, daran zu denken, daß diese Länder [...] zu einer Einheit im Rahmen unserer Monarchie vereinigt werden würden. Nach meiner Überzeugung besteht ja auch dafür die historische Formel. Ich nenne sie für mich persönlich Rekonstruktion, Restitution des kroatischen Königreiches. Ein anderer wird ‚Slowenien‘, ein dritter ‚Illyrien‘, ein vierter ‚Serbokroatien‘ sagen. Für mich ist der Name gleichgültig. Ich spreche über das Wesen der Sache und sage: Wenn die Monarchie es damit ernst meint, gegen den Osten und den Südwesten stark zu sein und nach dem Osten eine gesunde, gerechte, eine christliche Kultur zu tragen, dann kann sie es nur durch das Volk, das sich kroatisch nennt, tun.* (Lebhafter Beifall und Händeklatschen).“

³¹ Usp. Lukan, Die Habsburgermonarchie, 24-25.

položaj monarhije kao velesile, pa stoga dobro znamo koje su naše obveze prema monarhiji, ali isto tako odlučno zahtijevamo i očekujemo da Monarija postane svjesna svojim obvezama prema našem narodu.“³²

7. Radikalizacija

Iako se u Ljubljanskoj rezoluciji na već uobičajen način, t.j. politički korektno i u skladu s načelom ravnopravnosti svih naroda, govori u „o slobodnom razvitku hrvatsko-slovenskog naroda“ u okvirima Habsburške monarhije, dolazi u zahtjevu za ispunjenjem „obveza monarhije“ prema spomenutom „novodefiniranom“ narodu jasno do izražaja sve jača samosvijest njegovih političkih elita, koje su se usudile sklopiti jedan politički ugovor preko granica dviju „polovica“ monarhije, čime su na neki način ignorirali postojeći dualistički sustav. Iako se hrvatska Svepravaška organizacija već 1913. godine raspala, a Šusteršičev utjecaj u Sveslovenskoj narodnoj stranci zbog unutarnjestranačkih razmirica s Korošcem i Janzeom Krekom, koji su u nacionalnom pogledu bili mnogo radikalnije od njega, znatno oslabio, nastavljena je suradnja između slovenskih klerikala i hrvatskih samozvanih „izvornih pravaša“, dok je „vladajuća“ Hrvatsko-srpska koalicija u Hrvatskoj i Slavoniji odbijala tu suradnju, isto kao i koncept „hrvatsko-slovenskog naroda“ i njegove zamišljene države.³³ Tu suradnju posebno je prakticirao i propagirao glavni ideolog VLS-a, Krek, koji se u nacionalnom pogledu sve više radikalizirao i počeo „iskakati iz okvira monarhije“, na početku samo u teoriji, kao npr. u jednom govoru pred grupom slovenskih radnika u Jesenicama 1912, u kojem je između ostalog rekao:

„Gdjegod naše rijeke teku, ondje je i naš narod. Moramo samo ići tokom Save i Drave prema istoku, i svugdje ćemo susresti plemena naše krvi koja su našim srcima osobito bliska.. Naše rijeke teku u smjeru Beograda i Crnog mora, a niti jedna ne teče prema Beču. Pokraj naše Save obitava od Triglava do Crnog mora isti narod kao i mi, narod u čijoj sredini se mi osjećamo doma, i to u onoj mjeri kao nigdje drugdje na svijetu.“³⁴

³² Citirano prema njemačkom prijevodu sa slovenskog: Bister, Majestät, 133. Vidi također: Lukan, Die Habsburgermonarchie, 24-25.

³³ Usp. Lukan, Die Habsburgermonarchie, 24-26.

³⁴ Usp. Jugoslavikus (Fran Šmodej), Borba Slovenaca za Jugoslaviju (Dr. Krek, Dr. Korošec i drugovi u austrijskom parlamentu), Beograd 1934, 27-28. Citirano prema njemačkom prijevodu sa slovenskog: Bister, Majestät, 139-140.

I Anton Korošec je na sličan način kako u svojim govorima u Carevinskom vijeću tako i u izjavama za medije i raznim novinskim člancima sve češće ukazivao na „opasno opće stanje Južnih Slavena“ u Austro-Ugarskoj i počeo polako gubiti strpljenje s „okvirima monarhije“.: „ To je, kao uvijek i skoro svugdje, i po ovom [južnoslavenskom] pitanju zla kob Austrije, da naime prepoznaje opasnosti, ali je preslaba za to da bi se s njima suočila (*Odobranje!*). To je ono što nas u vanjskom svijetu, izvan monarhije, čini drugim bolesnikom, bolesnikom na Dunavu (*Tako je!*) [...] Mi Južni Slaveni osjećamo tu situaciju, mi vidimo da nas se u ovom carstvu samo mrzi, da u ovom carstvu ne nalazimo ljubavi niti razumijevanja. Takva je naša situacija u sadašnjem trenutku.“³⁵ - rekao je Korošec u svom govoru i Bečkom parlamentu krajem prosinca 1912. godine.

8. Revolucija

Spomenuto loše raspoloženje prema monarhiji, koje je tada vladalo i u cijelom Hrvatsko-slovenskom klubu, za vrijeme Prvog svjetskog rata još se je dakako vidno pogoršalo - (i) kod onih političara u jednom i u drugom dijelu monarhije koji nisu pobjegli u inozemstvo, nego su ostali u zemlji i pod vrlo teškim uvjetima nastavili svoj parlamentarni ili izvanparlamentarni rad. To izrazito negativno raspoloženje prema „zajedničkoj“ monarhiji došlo je do izražaja i u poznatoj „državnopravnoj izjavi“ Južnoslavenskog kluba (nasljednika Hrvatsko-slovenskog kluba, kojem su pristupili i srpski zastupnici iz „austrijske Dalmacije“ – s Bokom Kotorskom³⁶) u Carevinskom vijeću od 30. svibnja 1917. godine, poznatog pod nazivom Majska (ili svibanjska) deklaracija (*Die Maideklaration*), koju je pred nazočnim parlamantarcima pročitao predsjednik kluba Korošec.

„Zastupnik Dr. Korošec (počinje na hrvatskom jeziku, nastavlja na slovenskom jeziku i čita slijedeću izjavu)“ – piše u stenografskom zapisniku prve (otvarajuće) sjednice XXII. i ujedno posljednje sesije Carevinskog vijeća. U spomenutoj izjavi (Majskoj deklaraciji) zahtijeva se energično „sjedinenje svih područja monarhije u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno

³⁵ Usp. Stenograph. Protokolle, Haus der Abgeordneten, XXI. Session, 132. Sitzung, 28. Dezember 1912, Wien 1912, str. 6573-6576, o ovom predmetu: str. 6573 i 6575. Tekst u njemačkom originalu: „*Das ist immer und wie überall auch in dieser [südslawischen] Frage, das Verhängnis Österreichs, daß es seine Gefahren wohl einsieht, aber zu schwach ist, diesen Gefahren zu begegnen (Zustimmung). Das ist, was uns in der Außenwelt, außerhalb der Monarchie, zum zweiten kranken Mann, zum kranken Mann an der Donau macht (So ist es!) . [...] Wir Südslawen fühlen diese Situation, wir sehen, daß man uns in diesem Reiche nur mit Hass verfolgt, dass wir in diesem Reiche keine Liebe, kein Verständnis finden. Das ist unsere Situation im gegenwärtigen Momente.*“

³⁶ Novi klub utemeljen je nakon ponovnog saziva „ratnog“ Carevinskog vijeća, 30. svibnja 1917. godine.

samostalno državno tijelo, slobodno od svake tuđinske vlasti, sazdana na demokratskim temeljima, pod žezlom habsburško-lotringške dinastije".³⁷ Pri tom se potpisnici deklaracije pozivaju na „narodnosno načelo“ („das nationale Prinzip“) i na povijesno hrvatsko državno pravo - *nota bene* ovim redosljedom, što se nije dogodilo slučajno, je su Korošec i većina drugih, osobito slovenskih potpisnika deklaracije u međuvremenu napustili „zastarjeli“ koncept „hrvatsko-slovenskog naroda“ i priklonili se ideji „troimenog naroda“ Slovenaca, Hrvata i Srba³⁸ koji je, kako je rečeno, počivao na „modernom“ narodnosnom principu.

Time su Korošec i drugovi samo preuzeli koncept nacije i države od vodećih južnoslavenskih političara Austro-Ugarske u izgnanstvu, koji su u travnju 1915. godine u Londonu osnovali *Jugoslavenski odbor*, odnosno onaj iz kasnije Krfske deklaracije od 20. srpnja 1917. i Deklaracije Narodnog vijeća SHS u Zagrebu od 19. listopada 1918. i na taj način – u ideološkom smislu – pripremili teren za proklamaciju „Samostalne države Slovenaca, Hrvata i Srba“ 29. listopada 1918. u Zagrebu, te konačno za njeno sjedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u „Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca“³⁹ 1. prosinca 1918.

9. Otrežnjenje: Bez „slobode zlatne“

Val oduševljenja izlaskom iz „crno-žute tamnice naroda“ i ulaskom u prostor „slobode zlatne vlastite narodne države“ koji je svojim povijesnim, posljednjim govorom u austrijskom Carevinskom vijeću pokrenuo slovenski zastupnik Ivan Benkovič zahvatio je neposredno prije, za vrijeme i neposredno nakon sjedinjena „Samostalne države SHS“ sa Srbijom i Crnom političke, crkvene i intelektualne elite južnoslavenskih zemalja u cijelosti⁴⁰, uz malobrojne iznimke, kao npr. čelnika Hrvatske seljačke stranke, Stjepana Radića, koji je u svom glasovitom govoru 24. studenoga 1918., na sjednici Narodnog vijeća SHS u Hrvatskom saboru, pokušao odvratiti njegove članove od „brzog i nepromišljenog ujedinjenja“ sa Srbijom. „Gospodo, još

³⁷ Usp. Stenograph. Protokolle, Haus der Abgeordneten, XXII. Session, 1. (Eröffnungs-) Sitzung am 30. Mai 1917. I. Band, Wien 1917, str. 34. Tekst njemačkog originala: „[...] die Vereinigung aller von Slowenen, Kroaten und Serben bewohnten Gebiete der Monarchie zu einem selbständigen, von jeder Fremdherrschaft freien, auf demokratischer Grundlage aufgebauten Staatskörper unter dem Szepter der Habsburgisch-Lothringischen Dynastie“

³⁸ Niti redosljed imenovanih (konstitutivnih) naroda nije dakako bio slučajan.

³⁹ Niti ovdje promijenjeni redosljed „ravnopravnih plemena troimenog naroda“ nije bio slučajan.

⁴⁰ Sa gledišta Ivana Benkoviča i mnogih drugih „zatvorenike crno-žute tamnice naroda“ odigrala je „potpuno kriva i antislavenska politika“ svih austrijskih vlada i političara takoreći ulogu „felix culpe“ („sretnog grijeha“), time što je u krajnjoj liniji stvorila uvjete za izlazak Južnih (i ostalih) Slavena iz „neprijateljske i tuđe“ države i za ostvarenje „slobode zlatne“ u „vlastitoj, samoodređenoj narodnoj državi“.

nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu!" - rekao je Radić u svom dobro poznatom i često citiranom govoru pred izaslanstvom Narodnog vijeća koje se pripremalo za odlazak u Beograd, da bi zaključilo sjedinjenje sa Srbijom.⁴¹ Međutim, s obzirom na katastrofalno opće stanje ustvari imaginarne „Samostalne države Slovenaca, Hrvata i Srba“ bilo je gotovo nemoguće „kupovati vrijeme“ i „ne srljati u (Beogradsku) maglu“.⁴²

Ubrzo nakon (ne)ostvarenja „slobode zlatne u vlastitoj narodnoj državi troimenog naroda“ došlo je do osvješćenja i razočaranja osobito hrvatskih političkih, crkvenih, kulturnih i znanstvenih elita novom stvarnošću. Stjepan Radić na čelu Seljačke stranke postao je glavnim eksponentom hrvatske (fundamentalno) opozicijske politike u novoj, centralistički ustrojenoj državi, u kojoj je on sa svojom strankom, pod sasvim drugim okolnostima, nastavio (beznadnu) borbu za federalizaciju države i samostalnost Hrvatske, započetu u Austro-ugarskoj monarhiji, za federalno preuređenje koje se bio zalagao od samog osnivanja stranke 1904. godine, a osobito neposredno prije Prvog svjetskog rata i raspada monarhije. Zbog toga su Nikola Pašić i ostali, većinom srpski moćnici nove (jugoslavenske) države kao i vlasti odani tisk u Srbiji Radića i njegove istomišljenike i „suborce“ pogrdno nazivali „našim (starim) Austrijancima“, koje, kako se reklo i pisalo, nužno treba „preodgojiti“ - u smislu nove nacionalne državne doktrine - i izbiti im iz glave Austriju kojoj su nekad služili i koju u „svojoj vlastitoj državi“ još uvijek reprezentiraju i utjelovlju. Stjepan Radić je konačno, kako je opće poznato, 1928. godine postao žrtvom atentata u Beogradskoj skupštini.

Većina hrvatski medija nije nakon ujedinjenja žalila za propalom crno-žutom monarhijom, unatoč razočaranju novom političkom i državnim stvarnošću i izričito kritičkom stavu prema beogradskom centralizmu, ali je ipak nova beogradska politika prema Hrvatskoj uglavom dobivala lošiju ocjenu od one „stare“, bečke. Čak je i osobito negativna slika „neprijateljskih Mađara“ počela blijedjeti u novim vremenima, koja su mnogi doživljavali i nazivali ne zlatnim, nego olovnim.

Za razliku od Stjepana Radića nastavio je jedan od najznačajnijih slovenskih i južnoslavenskih političara raspadnute Habsburške monarhije, Anton Korošec, svoju sjajnu karijeru u novoosnovanoj jugoslavenskoj „narodnoj“ državi o kojoj je nakad sanjao, i to na strani vladajućih – u dosluhu s Pašićem i Srpskom radikalnom strankom – 1918./19. kao zamjenik predsjednika vlade, potom, od 1919. do 1929., kao zastupnik svoje „Slovenske

⁴¹ Čitav govor u: Stjepan Radić. Politički spisi. Autobiografija, članci, govori, rasprave. Priredio Zvonimir Kulundžić, Zagreb 1971, 323-333.

⁴² Više o tome: Goldstein, Hrvatska, 15-20.

ljudske stranke“ u beogradskoj Skupštini i usporedno s tim kao ministar prometa (1920.), ministar ministar prosvjete (1924), te, nakon Radićeve smrti, kao ministar unutarnjih poslova i prvi i jedini nesrpski ministar predsjednik u prvoj jugoslavenskoj državi (1928/1929). Nakon toga (1929. /1930.) bio je, nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra Karađorđevića, kratko ministar šumarstva i rudarstva, i konačno, nakon stanke od pet godina, još jednom ministar unutarnjih poslova (od 1935. -1939.). Umro je u Beogradu 14. prosinca 1940., samo nekoliko mjeseci prije izbijanja Drugog svjetskog ratu u Jugoslaviji.⁴³

Janezu Evangelistu Kreku nije očito bilo „suđeno“ da se „vrati kući“ i nastani tamo „gdje teku naše rijeke“. Gorljivi jugoslaven, katolički svećenik i političar, isto kao i Korošec, preslio se naime već u listopadu 1917. u „vječnu domovinu“, gdje, (ne samo) prema katoličkom i općekršćanskom vjerovanju, neprekidno teku jedino rijeke ljubavi i mira.

⁴³ Usp. Feliks J. Bister, Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo, 1872-1918 [Sa njemačkog preveo Janko Moder]. Slovenska matica, Ljubljana 1992, 293-295.